

ÌKÍNÌ: PÀÀPIN ÌWÀ ÒMOLÚÀBÍ LÁWÙJỌ YORÙBÁ

Babátúndé Adeshínà SHITTU

Lagos State Teaching Service Commission,
Education District VI.

DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.20776730>

Àṣamò

Tí a bá ń sòrò nípa ìwà òmólúàbí láláwùjọ Yorùbá, a kò lè fí ọwọ́ rọ àṣà ikíni sáyìn. Àwọn àgbà ní: “ìbì kíkí ní òmólúàbí parí sí” tàbí “ìbì kíkí ní òmólúàbí tí bèrẹ̀”. Nítorí náà, átíkù yíi ẹ̀ ọ̀rínkínniwin àlàyé lórí àkólé yíi: “Ìkíni: Pààpin Ìwà Òmólúàbí Láláwùjọ Yorùbá”. A dàgbá lé àkólé yíi nítorí pé a róye pé iná àṣà ikíni láláwùjọ Yorùbá tí ń jó àjórẹ̀yìn. Ọ̀gòòrò ọ̀mọ Yorùbá ní ọ̀de-òní ní kò mọ́ bí a tí ń kínì, wọn kò mọ́ ikíni tó bá ẹ̀ni, àkókò, isẹ̀, igbà àti isẹ̀lẹ̀ kòòkan mu. Ídì rẹ̀e tí a fí ẹ̀ iwádìí ìjìnlẹ̀ lórí àṣà ikíni Yorùbá lẹ̀nu àwọn àgbààgbà àti nínú àwọn ìwé àpilẹ̀kọ lóníńrúurú. Títorí ifojú-ìmọ̀-ibàra-ẹ̀ni-gbẹ̀-pò-láláwùjọ-wò ní a fí tukò isẹ̀ yíi. Gbangba ló dájú pé lára àwọn kókó tí àwọn agbàterù títorí ibàra-ẹ̀ni-gbẹ̀-pò-láláwùjọ-wò tí ọ̀wọ́ tó tẹ̀lẹ̀ Taine fúnka mọ́ ní àyípadà àṣà àti bí àṣà ẹ̀ ń mú ilọ́síwájú bá àwùjọ sí. A yànnà ná pàtàkì ikíni láláwùjọ Yorùbá, a wo àbùdá ikíni Yorùbá, a pín ikíni Yorùbá sí isòrí-isòrí, a wo àṣà ikíni àtòhúnrínwá tó dàpọ́ mọ́ tí Yorùbá, a kò Ẹ̀sà ẹ̀ àfiwé àṣà ikíni ayé-àtíjọ àti tòde-òní, a wo ànfààní, àléébù, èèwọ́ àti àwọn ọ̀wé tó rọ́ mọ́ àṣà ikíni Yorùbá, kí a tó wakò iwádìí wa gúnlẹ̀. Àbájáde iwádìí yíi fí hàn pé àyípadà ńlá tí dé bá àṣà ikíni láláwùjọ Yorùbá látàrí ilájú àlásódì àti àgbàsódì ẹ̀sìn àjòjì. Bákan náà, àbájáde iwádìí yíi sí tún tọ́ka sí àwọn ọ̀nà tí Yorùbá ń gbà kínì àti bí ó ẹ̀ yẹ kí wọn máa kínì láláwùjọ Yorùbá.

Kókó Ọ̀rọ̀: Ìkíni, pààpin, òmólúàbí, títorí ifojú-àṣà-ibílẹ̀-wò, ọ̀tòlórín.

1. Ifáàrà

Yorùbá bọ́, wọn ní: “ìbì kíkí ní ìwà òmólúàbí tí bèrẹ̀”, àwọn mǐràn sì tún máa ń pa ọ̀wé yíi pé: “ìbì kíkí ní ìwà òmólúàbí parí sí”. Èyí tó wù kó jẹ́, ohun tí Yorùbá ń fí ẹ̀sẹ̀ rẹ̀ rínlẹ̀ ní pé kí a tó lè pe ènìyàn ní ọ̀mọ́-tí-a-ti-inú-ìwà-àtàtá-bí, ó gbọ́dọ́ mọ́ bí a tí ń kínì tàpónlẹ̀-tàpónlẹ̀, kí ó sì mọ́ bí a ẹ̀ ń yẹ ènìyàn sí, pẹ̀lú ilò èdè tó tọ́ lásikò àti níbi tó yẹ, nítorí pé pààpin ìwà òmólúàbí ní àṣà ikíni jẹ́.

Bákan náà, tí a bá ń sòrò nípa ‘pààpin’, èyí ní ibi tí nńkan parí sí, tí àwọn Gẹ̀ẹ̀sì ń pè ní “peak”. Èyí wà ní ibámu pẹ̀lú ọ̀wé Yorùbá tí a fí fáàrà àbò-ìwádìí yíi, tó ní: “ìbì kíkí ní ìwà òmólúàbí parí sí”. Ta wá ní òmólúàbí? Ọ̀jọ́ nínú Olájubù (1982: 19) tùmọ́ òmólúàbí sí “ẹ̀ni tó sàbà máa ń ní ohùn rere lẹ̀nu, torí pé ó mọ́ dájúdájú pé ọ̀rọ́ tí ènìyàn bá sọ lẹ̀nu ló ń fíhàn bí ọ̀kàn rẹ̀ tí rí”. Ó tẹ̀ síwájú, ó ní: “nítorí pé òmólúàbí a máa kí ènìyàn pẹ̀lú iyẹ̀sí àti ọ̀wọ́”.

Títorí ifojú-àṣà-ibílẹ̀-wò ní títorí tó máa ń ẹ̀ àtòjọ́ àti àfihàn àṣà àti isẹ̀ṣe àwùjọ kan, nítorí náà, ohun tó gbọ́dọ́ jẹ́ lámẹ̀yí tó lógún ní sísẹ̀ àfihàn irú àṣà tó sùyo nínú isẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ́ lítírẹ̀sọ́, Adéyemí (2006: 26). Wáyí o, ọ̀tòlórín ní nńkan tó yàtò tàbí yapa sí àwọn akegbẹ̀ rẹ̀.

Láti ìjímìjì ayé ni ìran Yorùbá kò ti fi ọwọ̀ dẹngbẹrẹ̀ mú ọrọ̀ ikíni. Ìwádíí fi hàn pé ní àárò ọjó, kí Òyìnbó kan tí orúkọ rẹ̀ n jẹ̀ Clapperton tó pe àpapọ̀ ọmọ Odùduwà ní Yorùbá, ọmọ “*Kú-oótù-o-ò-jí-bí*” tàbí “*Káàárò-o-ò-jíire-bí*” ni orúkọ àjùmòjẹ ìran ọmọ Aládé tẹ̀lẹ̀, Adé-Àjàyí (1960) àti Abimbólá (2004, 2023). Àwọn miiran tilẹ̀ máa n gẹ̀ e kúrú sí “*Ọmọ Kú-oótù*”. Ọ̀yẹ̀ fí yé wa pé láti ara ikíni ni orúkọ yí ti jẹ̀ yọ: “*E kú otútù, ẹ ẹ̀ jìire bí?*”. Èyí fí bí Yorùbá ẹ̀ fálẹ̀ mó ọrọ̀ ikíni tó hàn.

Èwẹ̀, látàrí bí Yorùbá kò ẹ̀ fi ọwọ̀ fífúyẹ̀ mú àṣà ikíni, tó jẹ̀ pé gbogbo ibi ni ìwà ọmọ́lúàbí yí ti máa n yà wọn sọtò láláwùjọ ẹ̀dà. Abraham (1970: 369) mẹnú ba ohun tí Bassir ẹ̀ láláyẹ̀ nínú jónà kan tí orúkọ rẹ̀ n jẹ̀ “Africa”, tí wọn gbé jáde ní ọjó kẹfà oṣù keje ọdún 1954, nínú átíkù tí ó pe àkólẹ̀ rẹ̀ ní “Marriage Rites Among the Yorùbá of Freetown”. Ó ní:

...the slaves who were repatriated to Freetown at the end of 18th Century formed themselves into groups based on language and culture. The Yorùbás remained distinct and were called The Akú from their salutations: ...” (p. 369)

...àwọn ẹ̀rú tí wọn dá padà sí Freetown ní ìgbèyìn Ọ̀rúndún kejìdínlógún kó ara wọn jọ ní lówòwọ̀ gégé bí ẹ̀dè àti àṣà wọn. Àwọn Yorùbá dá yàtò gedegbe ní tiwọn wọn sì n pè wọn ní *Akú* tí ó jẹ̀ yọ láti ara ikíni wọn...

Adé-Àjàyí (1960:49 – 50) ẹ̀ é láláyẹ̀ pé, lẹ́yìn tí àwọn Biritíkó pa òwò ẹ̀rú rẹ̀ lágbàáyẹ̀, wọn dá àwọn tí wọn kó lẹ́rú nídè, wọn sì kó wọn padà sí ilú Freetown, tó wà ní orílẹ̀-èdè Sierra Leone lóníí. Ilú yí ni àkójopọ̀ àwọn ènìyàn wònyí wà, àmọ̀ àṣà ikíni Yorùbá ló yà wọn sọtò, bí wọn òò bá kí ara wọn, wọn ó máa pé: “*A kú ojúmọ̀*”, “*A kú iyálẹ̀ta*”, “*A kú ọ̀jò*”, “*A kú ọ̀yẹ̀*”, “*A kú ináwó*”, “*A kú ọdún*”, “*A kú àṣẹ̀yìndè*”, “*A kú ewu ọmọ*”, “*A kú idèlẹ̀*”. Ìdí nìyí tí àwọn Òyìnbó fí sọ wọn di “*Akú People*”. Títí di òní olóníí, ìran Akú sì wà ní orílẹ̀-èdè Sierra Leone.

1.1. Tíòrì Àmúlò

Pàtàkì ni tíòrì àmúlò nínú iṣẹ̀ akadà, iṣẹ̀ akadà tí kò bá gùn lé tíòrì kankan láti fí ẹ̀ àtúpalẹ̀, kí í ẹ̀ iṣẹ̀ akadà tó kún ojú-òṣùnwọn. Ọ̀báfẹ̀mí (1997: 7) gbà pé:

Theory is the criticism of criticism in order to keep criticism on course.

Tíòrì ni lámẹ̀yító tí a ẹ̀ lórí lámẹ̀yító, kí iṣẹ̀ Lámẹ̀yító lè máa tẹ̀ síwájú.

Tíòrì ifojú-ìmọ̀-ibára-ẹ̀ni-gbé-pọ̀-láláwùjọ-wò ni a ọ̀ò fí ẹ̀ ọ̀rínkínniwin àláyẹ̀ iṣẹ̀-ìwádíí yí. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn onímọ̀ ló ti sàmúlò tíòrì yí ní ìbèrèpèpè. Adéyẹ̀mí (2006: 29 - 36) ṣàláyẹ̀ pé ọ̀wọ̀ mẹ́ta ọ̀tọ̀tọ̀ ni àwọn agbàterù tíòrì yí pín sí, ọ̀wọ̀ kínní ni àwọn tó tẹ̀lẹ̀ èrò Taine tó ní í ẹ̀ pẹ̀lú àtúpalẹ̀ lítíresọ̀ pẹ̀lú ètò àwùjọ, bí ẹ̀sin, àṣà, ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò iṣẹ̀lú àti àwọn ọ̀pọ̀ miiran tó gbé àwùjọ ró. Ọ̀wọ̀ kejì ni àwọn onímọ̀ tó tẹ̀lẹ̀ ilàna Marx, ijàngbara àti itakò ìwà ijẹ́gàba àwọn olórí nínú àtúpalẹ̀ lítíresọ̀ ni ọ̀wọ̀ kejì yí mú lókùn-únkundùn. Bẹ̀ẹ̀ ni, ọ̀wọ̀ kẹ́ta ni àwọn tó tẹ̀lẹ̀ ilàna Escarpit. Títà ríra àti ilò lítíresọ̀ láláwùjọ ló jẹ̀ ọ̀wọ̀ kẹ́ta yí lógún ní tiwọn.

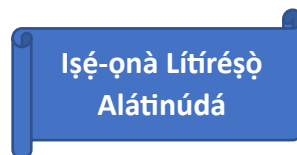
Èwẹ̀, tíòrì ifojú-ìmọ̀-ibára-ẹ̀ni-gbé-pọ̀-láláwùjọ-wò ti àwọn tó tẹ̀lẹ̀ èrò Taine (1828 – 1893) ni a ọ̀ò fí ṣàláyẹ̀ iṣẹ̀-ìwádíí yí. Èrò àwọn agbàterù tíòrì yí ni pé àwòdiji àwùjọ ni lítíresọ̀ jẹ̀. Bí àyípadà ẹ̀ n dé bá àwùjọ àti àwọn àṣà àwùjọ wà lára àwọn kókó tí wọn fúnka mó.

The Author/Artist

The Literary Work

Ní kúkúrú, àwọn agbàterù tíorì ifojú-ìmò-ìbàrà-ẹni-gbé-pò-láwùjọ-wò tó tẹ̀lẹ̀ èrò Taine (1828 – 1893), gbà pé eegun ti wónú ẹran, ẹran sì ti wónú eegun láààrín oníṣe-ona lítírẹ̀ṣọ̀ alátínúdá, àwùjọ àti iṣẹ-ona lítírẹ̀ṣọ̀ alátínúdá.

1.2. Àwọn Àbùdá Ìkíni Yorùbá

Òkan gbòògì lára àwọn àbùdá ìkíni Yorùbá ni *ìwùre* tàbí *àdúrà*, “àṣẹ o” ni Yorùbá maa n fì dáhùn rẹ̀. Bí àpẹrẹ:

	IRÚ ẸNI TÍ À N KÍ	ÌKÍNI	ÌDÁHÙN
1.	Àgbẹ	À-roko-bòdún-dé o	Àṣẹ o
2.	Aboyún	Àfọn á gbó kó tó wò o	Àṣẹ o
3.	Ẹni tó ṣẹṣẹ joyè	Oyè á mọrí o	Àṣẹ o

Bákan náà, ìkíni Yorùbá maa n tú àṣírí ẹni tí à n kí sí ọwọ ẹni tí kò mọ àdojúkọ ẹni náà. Olóògbé Ògúndáre Fọ́yánmu sọ nínú ọkan lára àwọn àwo rẹ̀, tí ó pe àkólé rẹ̀ ní “Ìkíni” pé:
“Àkítúnà-àṣírí ní kii Yorùbá...”

Ìyẹn ni pé bí a bá n kí èniyàn pé: “È kú àjálù, Olórún yóò fì mọ bẹ̀”, láìsì àniàní ẹni tí kò mọ ohun tó ṣẹ̀lẹ̀ sí ẹni tí à n kí tẹ̀lẹ̀, yóò mọ pé ọfọ̀ ti sẹ̀ ẹ̀ niyẹn.

Yàtò sí èyí, àpólà-orúkọ “*A kú*” tàbí “*E kú*” wópọ̀ nínú ìkíni Yorùbá. Gégé bí a ṣe sọ síwájú, “*A kú*” yìi ni wón fì sọ àwọn ọmọ-iyá wa lórúkọ ní ilẹ̀ Sàró ní Òrúndún kejídínlógún, tí wón fì n pè wón ní: “*Akú People*”, Adé-Àjàyí (1960: 49) àti Abraham (1970: 369).

Lára àwọn àbùdá ìkíni nílẹ̀ Yorùbá ni idòbálẹ̀ àti ikúnlẹ̀, fún ẹni tó juni lọ lónà kan tàbí òmíràn. Ọkúnrin ló maa n dọbálẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ni obínrin a sì maa kúnlẹ̀. Yàtò sí èyí, bí èniyàn bá wà ní ipò àgbà, gégé bí ipò Ọba ilú, idòbálẹ̀ ni ọkúnrin gbòdò kí irú ẹni bẹ̀, tí obínrin sì gbòdò kúnlẹ̀ kó yíkàá ọtún àti òsì fún wón. Tòwọ̀ tàpónlẹ̀ ni Yorùbá maa n kí Ọba, kódà bí ẹni tó wà lóri ipò náà bá jẹ̀ màjẹ̀sín.

Yorùbá ní: “Akíibowọ̀ lodì Èkó”, Ajíkòbí (2014: 87). Èyí fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé ọwọ̀ bíbà wà lára àwọn àbùdá ìkíni nílẹ̀ Yorùbá. Àgbàlagbà ló maa n kókó nawọ̀ sí ọmọdẹ̀, kí ọmọdẹ̀ tó gba ọwọ̀ àgbàlagbà pẹ̀lú àpónlẹ̀ nílá. Àjọṣepọ̀ ilú Èkó àti àwọn orílẹ̀ bii Potogí àti ilẹ̀ Bìritíkó, ló mú kí ọwọ̀ bíbà ó gbilẹ̀ lóde Èkó ní igbààni, Ajíkòbí (2002).

Láfíkún, kíkàn tàbí kíkàn sáará síni náà lára àbùdà ikíni Yorùbá ni. Kíkàn tàbí kíkàn sáará síni yíi náà máa ń hàn bí wọn bá ń kíni lóde Èkó. Àpẹẹrẹ èyí ni àwọn ère méta tí wọn wà ní ibodè Èkó, bí èniyàn bá ń bọ láti ilú Ìbàdán.

Lákòótán, Yorùbá bọ, wọn ní: “oníkíí ò pọ, ẹni tá a bá kí kó tara jẹni”. Èyí ni pé idáhùn sí ikíni pọ dandan nínú àṣà abínibí Yorùbá. Abímboḷá (2006: 42) sọ nínú Òbàrà Méjì:

Òrúnmilà, baba kí mi nàkí,
Mo jẹ baba nàkí;
Òrúnmilà kí mi nàkí,
Mo jẹ baba nàkí.

Bẹẹ gégé ni [ibid (2006: 47)] Òkànràn Méjì ẹ fídí ẹ múlẹ pé:

Bí a bá ti ko ni,
Bẹẹ ni à á kí ni;
Bá a bá ti kí ni,
Bẹẹ ni à á jẹ ni...

Ìyẹn ni pé bá a bá kíni láijẹni tàbí láidáhùn sí kíkí, ó tùmọ sí pé ẹni tá a kí kò gbọ ni. Bí ó bá sì wá fi gbígbọ sàìgbọ, a jẹ pé ó lówọ kan asọ nínú. Ògúnbòwálé (1983: 74) wòye pé “bí ẹnikan bá kí ẹnikẹjì rẹ, tí ó sì fi gbígbọ sàìgbọ, a jẹ pé aáwọ ló dé niyẹn. Bí ọrọ bá ti wá rí bẹẹ, àtúnṣe ni àwọn àgbààgbà àti àwọn má-jẹ-ó-bájẹ máa ń ẹ sí i nílẹ Yorùbá.”

1.3. Ìsọrí Ìkíni Yorùbá

Òpòlòpò àwọn onímọ ló ti ẹ akitiyan lórí pípín ikíni sí isọrí-isọrí. Lára wọn ni àwọn onímọ bí Dáramóḷá àti Jéjé (1975), Ògúnbòwálé (1983), Ládélé àti àwọn tó kù rẹ (1986), Adéoyè (2005), Mustapha àti àwọn tó kù rẹ (2009). Ìsọrí márùn-ún ọtòtòtò ni a lè pín ikíni Yorùbá sí, àwọn ni:

1. **Ìkíni àsìkò:** Ìkíni àsìkò yíi náà ni Yorùbá tún máa ń pè ní “*ìkíni ojoojúmọ*”. Ìyẹn ni bí Yorùbá ẹ máa ń kí ara wọn ní àwọn àsìkò bí: àárò, idákọmu, iyálẹta, ojókanrí, ọsán, iròlẹ, àṣálẹ, alẹ, ọru, ààjìn, ọgànjó, àfẹmómọjù àti idájí. Ìsì méjì ọtòtòtò ni ikíni àsìkò pín sí, ìsì àkókọ máa ń bèrẹ pẹlú àpólà-orúko “*ẹ kú*” tàbí “*a kú*”. Bí àpẹẹrẹ: Ẹ kú àárò. Ìsì kejì kì í ní àpólà-orúko “*ẹ kú*” tàbí “*a kú*” rárá. Bí àpẹẹrẹ: “A à jíire bí?” tàbí “a à jí bí?”, ẹni tí wọn kí yóò sì dáhùn pé “*ojúmọre ni*” tàbí “a jíire”.
2. **Ìkíni ìgbà:** Èyí ni bí Yorùbá ẹ máa ń kí ara wọn ní àwọn ìgbà kòòkan tó máa ń ẹ yọ láàárín ọdún. Àpólà-orúko “*ẹ kú*” tàbí “*a kú*” ló máa ń bèrẹ irúfẹ ikíni yíi. A ní àwọn ìgbà bí ìgbà ọjò, ìgbà ẹrùn, ìgbà ọdà, ìgbà ooru, ìgbà ọòrẹ, ìgbà oyé, ọgbẹlẹ àti ìgbà ọdà nílẹ Adúláwọ. Ẹ kú ọjò, ẹ kú oyé, ẹ kú ọgbẹlẹ àti bẹẹ bẹẹ lọ ni à ń kára wa.
3. **Ìkíni iṣẹ:** Yàtò sí “*Ẹ kú iṣẹ*” tó jẹ ikíni tó kó gbogbo ọ̀sìṣẹ abínibí Yorùbá pọ, tí wọn yóò sì dáhùn pé “*òoo*”, Yorùbá kò sàì ní àwọn ikíni tó bá iṣẹ abínibí kòòkan mu lóṭòtòtò. Bí àpẹẹrẹ:

	ÒSÌSÈ ABÍNIBÍ	ÌKÍNÌ	ÌDÁHÙN
1	Àgbẹ	À-roko-bòdún-dé o	Àsẹ o
2	Aláró	À-rẹ-dú o tàbí àrẹpón o	Olókun á gbẹ ọ o tàbí Ẹ seun o
3	Alágbẹdẹ	À-rọ-yẹ o	Àsẹ o tàbí kí ó fí ọmọ owú dáhùn
4	Awakò/Atukò	Okò á rẹfó o	Àsẹ o
5	Ọdẹ	À-rẹ-pa ni tÒgún o	Ògún á gbẹ ọ o
6	Onídirí	Ojú gbooro o	Òyà á yà o
7	Òntàjà	Ẹ kú ọrọ ajé o tàbí ajé á wọgbá o	Òoo tàbí ajé á gbẹ ọ o
8	Akọpẹ	Igbà á rò	Òoo
9	Babaláwo	À-bọ-rú-bọ-yẹ o	O gbó a tó
10	Ahunso	Àhunyà o	Ọkọ tàbí àpasá ni yóò mì, kò gbọdò fí ohùn ẹnu dáhùn
11	Amòkòkò	Àmoyè o	Ìyámòpó á gbẹ ọ o
12	Apeja	Àdẹpa o tàbí ọwọ á dẹ o	Àsẹ o, abbl.

4. **Ìkínì ìṣẹlẹ:** Ẹyí ni bí Yorùbá ẹe máa n kí ara won bí ìṣẹlẹ kan bá ẹe, yálà ìṣẹlẹ dáadàa ni tàbí ìṣẹlẹ lálúri, tí í ẹe ìṣẹlẹ aburú. Bí àpẹrẹ:

	ÌṢẸLẸ	ÌKÍNÌ	ÌDÁHÙN
1.	Ẹni tó ẹẹẹ bímọ	Ẹ kú ọwọ lómi o tàbí e kú ewu ọmọ	Ò o o
2.	Ẹni tó ẹẹẹ gbéyàwó	Ẹyin iyàwó kò ní mọ ẹní o	Àsẹ o
3.	Ẹni tó yọ nínú ewu tàbí ijàmbá	Ẹ kú àjàbọ o tàbí ẹ kú ẹyọ Olórún	Ò o o
4.	Ẹni tí èniyàn rẹ kú	Ẹ kú ọrọ èyàn, ẹ kú irójú tàbí ẹ kú àṣẹyìndè	Ò o o
5.	Ẹni tó ẹẹẹ kó lọ sí ilé rẹ	Ilé á tura o	Àsẹ o
6.	Ẹni tó ẹẹẹ fẹyintì lẹnu isẹ	Ẹ kú oriire ifẹyintì o	Òoo
7.	Ìyansẹlòdì	Ẹ kú igbélé	Òoo
8.	Ẹní tó gba isinmi-ránpẹ (leave) lẹnu isẹ	Ẹ kú isinmi	Òoo
9.	Ẹni tí èniyàn rẹ lọ sí àjò	Ẹ kú idélé tàbí ẹ kú ilédè	Òoo
10.	Ẹni tí èniyàn rẹ ẹẹẹ tí àjò dé	Ẹ kú àmójúbà tàbí ẹ kú araá yá	Òoo, abbl.

11.	Ẹni tí ó ń sùn lówọ	Àsùnjí o tàbí ẹ kú ojú oorun o	Kì í dáhùn nítorí pé ojú oorun ní ó wà, àmọ Yorùbá gbà pé Èlédàá rẹ ń gbọ.
12.	Ẹni tó pàdánù ohun-iní rẹ	Ẹ kú òfò o, Ọlórún á fi òfò rẹmí	Àsẹ o, abbl.

5. **Ìkíní ọ̀tòlórín:** Èyí ni ìsọ̀rọ̀ ìkíní tí ó jẹ àkànṣe fún àwọn ènìyàn tí ipò wọn yàtò ní àwùjọ Yorùbá. Yálà ipò tó ẹ ẹ kí ènìyàn kúrò níbẹ́ bó bá yá, tàbí kí ènìyàn yóò wà níbẹ́ tí tí ẹmí rẹ yóò fi pín. Bí àpẹẹrẹ:

	ẸNI PÀTAKÌ	ÌKÍNÍ	ÌDÁHÙN
1.	Ọba	Kábiyèsí o	Ò o o/Ọba ń kí ọ
2.	Ìjòyè	Kára ó le	Ò o o/Àsẹ o
3.	Aboyún	Àfọ̀n á gbó kó tó wọ o tàbí àsòkalẹ̀ ànfààní o	Àsẹ o
4.	Opó	Ẹ kú ìgbélé o	Òoo
5.	Ààrẹ Ọ̀nàkakańfò	Lóogun ọfẹ o	Òoo, abbl.

2. Àwọn Ọ̀nà Ìkíní tí Àjọṣepọ̀ pẹ̀lú àwọn Ẹ̀yà mìíràn mú wọ̀lẹ̀ Yorùbá

Yorùbá ní: “Bí ilẹ̀ kò bá kan ilẹ̀, kì í jó àjóràn”. Bí àjùmọ̀ṣepọ̀ kò bá sí láàárín oníran-iran ẹ̀yà, àṣà kí bá tí yí wọ̀nú ara wọn. Látàrí àjọṣepọ̀ ẹ̀yà Yorùbá àti àwọn ẹ̀yà mìíràn lábẹ̀lẹ̀ àti lóde àgbáyé, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àṣà ní Yorùbá kó wọ̀nú àṣà wọn, tí Yorùbá sì kó àṣà tí wọn náà ràn wọn pààrọ̀.

Lára àwọn ọ̀nà ìkíní tí àwọn Ọ̀yìnbo ọ̀mọ̀ A-fòkun-ṣọ̀nà-rìn àti àwọn tó mú ẹ̀sìn àjọ̀jì méjéjì tó gbilẹ̀ jù tí í ẹ̀sìn Ìmàlẹ̀ àti Ìgbàgbọ̀ wọ̀ ilẹ̀ Yorùbá ní, ọ̀wọ̀ bíbà, yíyọ̀ àtànṣàkò ọ̀wọ̀ ọ̀tún sókè kìní, síso mó ara ẹ̀ni, fífí ẹ̀nu konu, fífí èjìkà kan èjìkà, ọ̀wọ̀ jìjù síni, fífí ìka senu, títẹ̀ kọ̀kọ̀ fúnni, sísí filà fúnni, dídúró fúnni pàápàá jù lọ bí ènìyàn bá wà lórí ìjókòò tẹ̀lẹ̀ àti bíbẹ̀rí fúnni.

2.1. Àfíwé Àṣà Ìkíní Ayé-Àtíjọ̀ àti ti Ode-Òní Nílẹ̀ Yorùbá

Tí a bá ń sọ̀rọ̀ nípa àfíwé àṣà ìkíní ìgbààní àti ti ọ̀de-òní, àlàyé wa yóò pẹ̀ka sí ọ̀nà méjì ọ̀tòtòtò, tí í ẹ̀ ẹ̀jọ̀ra àti ìyàtò wọn.

2.1.1. Ìjọ̀ra Àṣà Ìkíní Ayé-Àtíjọ̀ àti ti Ode-Òní nílẹ̀ Yorùbá

Bí wọn tí ń kára wọn ní ayé-àtíjọ̀ nílẹ̀ Yorùbá, ní wọn ń kí ara wọn ní ọ̀de-òní, ọ̀nà ìkíní ló yapa diẹ̀ sí ti àtíjọ̀. Bí dídáhùn sí ìkíní ẹ̀ pọ̀ndandan ní ayé ìgbààní, náà ló rí ní ọ̀de-òní. Ẹ̀ni tí wọn kí, tó fí gbígbọ̀ ẹ̀sàgbọ̀; tí lówọ̀ kan ljà tàbí odì yíyàn nínú. Wọn ń kìní tọ̀yàyà-tọ̀yàyà ní ayé ìjọ̀n, ó sì tún ń rí bẹ̀ẹ̀ lọ lóde-òní.

Bákan náà, èrò Yorùbá tó lapa nínú òwè “ìbì kíkí ni ọmọlúàbí parí sí” tàbí “ìbì kíkí ni ọmọlúàbí ti bèrẹ̀”, kò yàtò láti igbààni títi di òní olóníí. Ọ̀nà kan gbòògì lára àwọn ọ̀nà tí wọn fí ń dá ọmọlúàbí mọ̀ lówùjọ Yorùbá ni ikíni, bèẹ̀ ni àṣà yìí ẹ̀ rí lóníí.

2.1.1. Ìyàtò Àṣà Ìkíni Ayé Àtíjọ àti ti Ọ̀de òní nílẹ̀ Yorùbá

Bí igbà ti ń yí bírí ni àwọn àkóónú àṣà kòòkan ń yí bírí ní àwùjọ Yorùbá. Gégé bí a ẹ̀ sọ sáájú, ilàjú àti àwọn ẹ̀sìn àtòhúnrinwá ló kó ipa tó pọ̀ jù nìbẹ̀. Ayé igbà kan ni àwọn ará Abẹ̀òkúta gbà pé kíkíni ní ‘pẹ̀lẹ̀’ tùmọ̀ sí pé ọ̀fọ̀ kan ló ẹ̀, àmọ̀ àyípadà bá èrò wọn nígbà tí àwọn àlẹjò bèrẹ̀ sí ní í pọ̀ nínú ilú, wọn sì ń fí ara mọ̀ ọ̀n bèẹ̀, Ògúnḡwálẹ̀ (1983: 75).

Ayé-àtíjọ ni àwọn ọ̀dọ̀ máa ń dọ̀bálẹ̀ pàgúnwọ̀ mọ̀, gégé bí Ládélé (1986: 89) ti ẹ̀ é lálàyẹ̀. Lóde-òní, àwọn ọ̀dọ̀ ń gbìngbàdo kí àgbà ni. Yàtò sí èyí, àwọn àgbàlagbà miiran a tilẹ̀ máa pòwẹ̀ “a kì í dájọ̀ ọ̀bẹ̀ tẹ̀lẹ̀” fún ọ̀dọ̀mọ̀dé tó bá fẹ̀ dọ̀bálẹ̀ fún wọn.

Ládélé (1986: 89) tún fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé ẹ̀ ẹ̀ ni Yorùbá máa ń kó èpẹ̀ fún ọ̀ba, ní ayé-àtíjọ nìyẹn ti gbilẹ̀. Àmọ̀ lóde-òní, látàrí ilàjú, ọ̀wọ̀ bíbà ni wọn fí ń kí ọ̀ba, pàápàá jù lọ àwọn tó nífọ̀n lèèékànná, tí wọn lẹ̀nu lórò lówùjọ.

Adéoyè (2005: 46) rí àṣà ikíni gégé bí ọ̀pọ̀ kan gbòògì lára àwọn ọ̀pọ̀ tó so ẹ̀kọ̀ ilé ró. Lóòótọ̀, bí ó ti rí ní igbà-ìwàṣẹ̀ nìyẹn, àmọ̀ lóde-òní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀bí ni kò mọ̀ lááríjà àti pàtàkì ikíni, ni kò jẹ̀ kí wọn lè máa fí kọ̀ àwọn ọ̀mọ̀ wọn.

Lákòótán, a róye pé lóòótọ̀ ni pé bí igbà ti ń yí bírí, ni àṣà ikíni lówùjọ Yorùbá pàápàá ń yí bírí. Èyí sì ẹ̀ gégé pẹ̀lú èrò àwọn agbàterù tíòrí ifojú-ìmọ̀-ìbàra-ẹ̀ni-gbé-pọ̀-lówùjọ-wò. Adéyemí (2006: 30 – 31) fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé iyípadà tó dé bá àwùjọ lè rọ̀ra máa yí dièdìẹ̀, tàbí kí ó yí padà wiri-wiri. Ní èrò tiwa, dièdìẹ̀ ni iyípadà ń bá àṣà ikíni lówùjọ Yorùbá, látàrí ilàjú àlàsódì àti àgbàsódì ẹ̀sìn àjọ̀jì.

2.2. Ànfààní Ìkíni

Ànfààní ikíni pọ̀ bíi bàbà ẹ̀súá nílẹ̀ Yorùbá, lára rẹ̀ ni pé ọ̀un ni àmì idánimọ̀ àkókó tí wọn fí í dá ọmọlúàbí mọ̀. Bákan náà, ikíni máa ń jẹ̀ kí àwọn ẹ̀ni tí à ń kí fẹ̀ràn ẹ̀ni dọ̀kàndọ̀kàn, pàápàá bí a bá ń kíni tọ̀yàyà-tọ̀yàyà.

Ìkíni máa ń jẹ̀ kí èniyàn jẹ̀ ànfààní tí kò lérò lódò àwọn tó ń kí. Bí èyàn bá ń kíni tàpónlẹ̀-tàpónlẹ̀, ọ̀un náà yòò di ẹ̀ni àpónlẹ̀ ọ̀un iyí lówùjọ, nítorí pé igbà tí a bá fí wínkà, la fí í san án fúnni. Ní kúkúru, ikíni ẹ̀ pàtàkì bí a bá ẹ̀ èniyàn, tí a sì fẹ̀ túúbá. Yorùbá bọ̀, wọn ní: “bá a bá dọ̀bálẹ̀, tá a pàgúnwọ̀ mọ̀, a máa lóore tí í ẹ̀ fúnni.

2.3. Àlẹ́bù Ìkíni

Yorùbá bọ̀, wọn ní: “bí a bá kí àgbẹ̀ ní àkíjù, á á ẹ̀ bí a fẹ̀ tọ̀rọ̀ iṣu lówọ̀ ọ̀un ni”. Ìyẹn ni pé bí a bá ń kíni lemọlemọ̀ ju bí a ẹ̀ ń kí èniyàn náà tẹ̀lẹ̀, ara yòò máa fu ẹ̀ni tí à ń kí gbọ̀nmọ̀gbọ̀nmọ̀. Bákan náà, Yorùbá kì í kíni bí èniyàn bá ń fá irùngbọ̀n, nítorí pé bí èyàn bá dáhùn irú ikíni bèẹ̀, abẹ̀fẹ̀lẹ̀ lè yani lágbọ̀n, bèẹ̀ ni idáhùn sì ẹ̀ kókó nínú ikíni. Ìdí rẹ̀ tí àwọn àgbà fí máa ń pa á lówe pé: “ọ̀tá ẹ̀ni ní í kíni bá a bá ń fá irùngbọ̀n”.

3. Èèwò Ìkíni

Ohun tí kò wò ni à n pè ní èèwò. Ohun tí kò tó kí èniyàn ɛ ni èèwò jẹ, bí èniyàn bá sì déjǎà rẹ, yóò jìyà rẹ. Síbèsíbẹ, kì í ɛ gbogbo èèwò ló ní ìjìyà tó le dan-in dan-in bí èèyàn bá já a. Ìsòrí àwọn èèwò kan wà tí Yorùbá gbé kalẹ láti lẹ fi kó àwọn èniyàn níjǎánu, kí iwà ètò lẹ gbilẹ lǎwùjọ. Bí àpẹrẹ, bí wọn bá ní Sàngó ni yóò pa ẹni tó bá jókòó sínú odó, kò rí bẹẹ, láti lẹ fi idí iwà imótótó múlẹ ni, nítorí pé èèyàn lẹ yasó sí ibi tó jókòó sí. Àpẹrẹ irú èyí náà ni èèwò ikíni, bí èniyàn bá pa èèwò ikíni mọ, yóò finì hàn gégé bí ọmọluàbí, àmọ bí èniyàn kò bá pa á mọ, ojú onígbeéraga, aláfojúdi tàbí òmùgò ni wọn yóò máa fi woni lǎwùjọ Yorùbá.

Ọmọluàbí kì í kí àgbàlagbà ní orí idúró, èyí wà ní ibámu pèlú èrò Ládélé (1986: 89) pé “... ọmọdé kì í kí àgbàlagbà ní ‘o-o-kú’... a kì í kí ọba ní inàró... ọmọdé kì í sǐjú wo àgbàlagbà lójú nígbà tí wọn bá n kì i... a kò gbodò ki oríkẹ ẹni tó bá juni lọ”. Bó bá jẹ ọmọbínrin ló n kì àgbàlagbà, yóò kúnlẹ, bí ó bá sì jẹ ọmókúnrin ni, dandan ni kì ó dọbálẹ fún àgbàlagbà. Èèwò ni kì ọmọdé máa kí àgbàlagbà ní kíkí a-jẹ-mọ-ibèèrẹ, bíi báwo ni? Ẹ àlàáfíà ni? Yorùbá gbà pé iwà àrífín ni, ọmọdé ló yẹ kí àgbàlagbà kí bẹẹ.

Ní ayé-àtíjọ, àwọn Ègbá kì í gbà kí èniyàn kí wọn ní “*E pẹlẹ*”, wọn gbàgbọ pé kíkí ọfọ ni, Ògúnbòwálẹ (1983: 75). Bẹẹ gélẹ ló rí lààárín àwọn Ifẹ, bí èniyàn bá kí wọn ní Ilẹ Ifẹ pé “*E kú ijókòó*”, wọn á ní “*E kú ikàlẹ*” ni kì ẹ sọ, nítorí pé àwọn tó n sọfọ ni wọn gbà pé wọn máa n kì kú ijókòó.

Lákòótán, Yorùbá gbà pé èèwò ni kì a máa kíni ní kíkí tó lẹ kó ẹni tí à n kì sínú ìyọnu, nítorí pé iwà ọmọluàbí ni ikíni jẹ. Ọmọluàbí kì í sì í kó ẹnikẹjì rẹ sí lààsìgbò, Òjó nínú Ọlájubù (1982: 19) náà fi idí èyí múlẹ. Èwẹ, irú kíkí báyii ló jẹ yọ nínú itàn dowe kan pé: “akíni n jákini, afinihàn n jáfinihàn, èwo ni n lẹ o ará Ìjàyẹ lójúde Ògúnmólá?” Bẹẹ ni Yorùbá ní: “òtá ẹni ní í kíni lásikò tá a bá n fá irùngbòn”, nítorí pé bí ẹni tí wọn ní irú ipò bá dáhùn, ó ɛ ɛ kì abẹfẹlẹ ya á lágbon.

4. Òwe Yorùbá méwàá tó jẹ mọ Àṣà Ìkíni

1. **Akíni n jákini, afinihàn n jáfinihàn, èwo pẹlẹ ará Ìjàyẹ lójúde Ògúnmólá.** Itàn dowe ni òwe yìi, Badà (1985: 6) rí itàn náà pé “ìjà n lẹ wà lààárín Kúrunmí tí í ɛ Ààrẹ Ìjàyẹ àti Ògúnmólá, tí ó fi jẹ pé sísá ni Ògúnmólá sá kúrò nínú èwọn Kúrunmí. Ní ojọ kan, ẹni kan tí ó jẹ ọmọ ilú Ìjàyẹ n kojá ní iwájú ilẹ Ògúnmólá, ni ẹni kan bá n loḡun rẹ, ó n pe ‘ará Ìjàyẹ tí n kojá lọ iwọ ni mò n pẹ, ará Ìjàyẹ tí n kojá lọ lójúde Ògúnmólá’. Igba tí ariwo aráabí pọ, ni ẹni náà bá dáhùn pé ‘họwù! Akini n jákini, afinihàn n jáfinihàn, èwo ni ti ará Ìjàyẹ tí n lọ lójúde Ògúnmólá? Ọrò yìi dìjà, wọn kó o dé ọdò Ògúnmólá, àmọ kàkà kí Ògúnmólá gbẹsan iyà tí Kúrunmí fi jẹ é lára rẹ, ɛ ló tún fún un ní oúnjẹ. Ó ní ‘kì í ɛ òun ni Kúrunmí tó fi iyà jẹ òun’. Báyii ni ojú ti ẹni tó fẹ fi kíkí kó ẹni kejì rẹ sínú ìyọnu.
2. **Àkùbọwọ lodì Èkó:** Ajíkòbi (2002) ɛ é lálàyé pé yàtò sí Bìrìtìkó tó kó gbogbo Nàìjíríà lẹrú, àwọn Potogí ti kókó wá kó Èkó lẹrú rí tẹlẹ. Nítorí idí èyí, Èkó tètè lajú, wọn sì ní ànfààní láti kó ọpọlọpọ àṣà Òyìnbó. Bí èniyàn bá kí ẹni kejì lálẹ ọ lówọ ní ilú Èkó, wọn kò tí i gbà pé ó kì i tọyàtọyàtọyà tó, bí ẹni pé wọn n yan odì ni, nítorí pé wọn ka ọwọ bíbà sí púpọ.
3. **A kì í dọbálẹ ká níná lójú:** Èrò Yorùbá lórí òwe yìi ni pé, bí ọmọluàbí bá dọbálẹ kíni, kò tún gbodò máa fajú ro sí ẹni tó n kì. Tọyàtọyàtọyà là á kíni nílẹ Yorùbá.

4. **Bá a bá dọbálẹ̀, tá a pàgúnwọ̀ mọ̀, a máa lóore tí í ẹ̀se fúnni:** Ohun tí Yorùbá ń wí nńbí ní pé, bí ènìyàn bá kí ẹ̀ni tó jù ú lọ tọ̀yàyàtọ̀yàyà, tàpọ̀nlẹ̀-tàpọ̀nlẹ̀, yóò mú kí inú olúwarẹ̀ yọ̀ síni láti ẹ̀ni lóore.
5. **Bá a bá kí àgbẹ̀ ní àkíjù, á á ẹ̀se bí a fẹ̀ tọ̀rọ̀ ọ̀ṣu jẹ̀ ni:** Bí ènìyàn bá kíni ní àkíjù, ara yóò ti máa fu ẹ̀ni tí à ń kí pé ẹ̀se kí í ẹ̀se pé nńkan yóò ti ẹ̀yìn kíkí àkíjù yìi jáde? Nítorí pé ó ẹ̀se é ẹ̀se kí ó fẹ̀ kọ̀kọ̀ fí kíkí fà á lójú mọ̀ra.
6. **Ẹ̀ni tí kíkí ẹ̀ ọ̀ yóni, àìkí rẹ̀ kò leè pani lébi:** Ọ̀we yìi ní Yorùbá fí ń dá ẹ̀ni tó yẹ̀ kó kíni àmọ̀ tí kò kíni lẹ̀kun, kí ó lẹ̀ mọ̀ pé àìkíni rẹ̀ kò já mọ̀ nńkan kan. Ọ̀un ló ní àbùkù rẹ̀.
7. **Ẹ̀ni tí ọ̀ kíni “kúulẹ̀”, ó pàdánù “ẹ̀ káàbọ̀”:** Ẹ̀yí ní pé tonílẹ̀ tàlẹ̀jò ló gbọ̀dọ̀ kí ara wọn, àmọ̀ ó pọ̀ndandan fún àlẹ̀jò tó ń bọ̀ lònà, kó kọ̀kọ̀ kí onílẹ̀. Bí àlẹ̀jò bá wá fí oju di onílẹ̀, onílẹ̀ náà yóò sì dá àlẹ̀jò dá ara rẹ̀.
8. **Ibi kíkí ní iwà ọ̀mọ̀lúwàbí parí sí:** Gẹ̀gẹ̀ ní ọ̀we yìi ẹ̀se pẹ̀lú àkólẹ̀ bẹ̀bà yìi. Ìkíni ní pààpin iwà ọ̀mọ̀lúwàbí láwùjọ̀ Yorùbá. Ọ̀we yìi sàfihàn bí Yorùbá ẹ̀se pàtàkì àṣà ìkíni tó.
9. **Oníkí ọ̀ pọ̀, ẹ̀ni tá a bá kí kó tara jẹ̀ni:** Ẹ̀ni tó mọ̀ bá a tí ń kíni kò pọ̀ tàbí ẹ̀ni tó máa ń kíni kò pọ̀, ẹ̀ni tó bá rí ènìyàn kí ọ̀un tọ̀yàyàtọ̀yàyà, kí ọ̀un náà yára jẹ̀ wọn tàpọ̀nlẹ̀-tàpọ̀nlẹ̀.
10. **Ọ̀rọ̀ tó bá gba owó, ẹ̀gbẹ̀rún idọ̀bálẹ̀ ọ̀ leè tán an:** Ohun tí Yorùbá ń sọ̀ ní pé bí ìkíni tí ẹ̀se pàtàkì, tó ẹ̀se gbòògì tó, ó ní ààlà, bẹ̀ẹ̀ kò sàì ní ibi tó mọ̀. Ibi tó bá yẹ̀ kí ènìyàn tí nàwó, kò lẹ̀ gbayì tó nńkan bó bá ń kíni nńbẹ̀.

5. Àgbàlọgbàbọ̀

Yorùbá bọ̀, wọn ní: Bí ọ̀kọ̀ ròkun, ròsà, dandan ní kó forí fún elébùúté”. Ọ̀réré ọ̀ ní jìnnà tí, kó má nńi ipẹ̀kun. Bá a gbé àwòrán gẹ̀gẹ̀gẹ̀, tá a gbáwòrán gẹ̀gẹ̀gẹ̀, ibi kan ní a ọ̀ò fí prí rẹ̀ tí sí. A tí ná ẹ̀gbàrá, a ná ẹ̀gboro. A kò sàì ná ẹ̀sẹ̀kùkù àti ọ̀nà jìjìn lórí àkòrí iwádìí wa, tí a pè ní: “Ìkíni: Pààpin Iwà Ọ̀mọ̀lúwàbí Láwùjọ̀ Yorùbá”.

Yorùbá ní: “ibi kíkí ní iwà ọ̀mọ̀lúwàbí parí sí”, ló mú wa gbé pàtàkì ìkíni láwùjọ̀ Yorùbá yẹ̀wò. Títorí ifojú-ìmọ̀-ibàra-ẹ̀ni-gbé-pọ̀-láwùjọ̀-wò ní a fí yànnàná iwádìí yìi. A wo àwọn àbùdá ìkíni Yorùbá lókòòkan, a sì pín ìkíni Yorùbá sí ìsọ̀rí-ìsọ̀rí, bẹ̀ẹ̀ ní a wo àṣà ìkíni àtòhúnrínwá tó dàpọ̀ mọ̀ tí Yorùbá, a tún ẹ̀se àfíwé àṣà ìkíni nílẹ̀ Yorùbá láyẹ̀-àtíjọ̀ àti lóde-òní. A kò sàì wo ànfààní, àlẹ́bù, èèwọ̀ àti àwọn ọ̀we tó rọ̀ mọ̀ àṣà ìkíni Yorùbá nínú iwádìí wa.

Láìlẹ̀ja-n-bàkàn nínú, ọ̀kan gbòògì ní ẹ̀kọ̀ ìkíni jẹ̀ lára àwọn ẹ̀kọ̀-ilẹ̀ ní ayé-àtíjọ̀, idí rẹ̀ tí àwọn ọ̀bí ẹ̀se máa ń fí kọ̀ àwọn ọ̀mọ̀ wọn láti kékeré nílẹ̀ Yorùbá. Ẹ̀se láti kékeré ní Ìmàle tí ń kọ̀ ọ̀mọ̀ rẹ̀ lásọ̀. Kò wá yẹ̀ kí irúfẹ̀ àṣà bẹ̀ẹ̀ tí orí wa diméé́rì. Nítorí iwádìí tí fí hàn pé onírúurú àyípadà ló tí dé bá àṣà ìkíni láwùjọ̀ Yorùbá, tí ó sì ń fẹ̀ àmójútó ní kíákíá.

Bàkan náà, iwádìí fí hàn pé ilàjù àlàsódì àti ẹ̀sìn àjọ̀ì àgbàsódì ń ẹ̀se àkóbá tó lẹ̀rìn fún àṣà Yorùbá lápapọ̀, pàápàá jù lọ àṣà ìkíni ní pàtó. Bí ènìyàn bá dọ̀bálẹ̀ tàbí kúnlẹ̀ fún àgbàlagbà lóde-òní, àwọn tí ọ̀rọ̀ kò yé á ní ó tí fí ẹ̀lẹ̀ran-ara dípọ̀ Ọ̀lọ̀run, láìmọ̀ pé ọ̀kàn ní Adániwáyé yóò wò dání lẹ̀jọ̀ kí í ẹ̀se ojú. Tí ènìyàn kò bá tí fí ẹ̀ni tó dọ̀bálẹ̀ kí dípọ̀ Ọ̀lọ̀run nínú ọ̀kàn rẹ̀, kò ní láifí nínú, bẹ̀ẹ̀ ní kò ba ẹ̀gbàgbọ̀ ẹ̀ni jẹ̀.

Ní iparí, pààpin iwà ọmọlúàbí ni ikíni jẹ lóòótó lówùjọ Yorùbá, ká kíni tàpónlẹ-tàpónlẹ tẹyẹ tàyẹsí ló tò. Àmúyẹ àkókó ni ikíni jẹ nínú àwọn àmúyẹ ọmọlúàbí nílẹ Yorùbá, èyí ló ẹ gégé pẹlú ọwẹ Yorùbá tó ní: “ibi kíkí ni ọmọlúàbí parí sí” tàbí “ibi kíkí ni ọmọlúàbí ti bèrẹ”. Èniyàn tí kò bá mọ bí a ti n kíni, orúkọ mẹta ni Yorùbá n pa iru wọn: *onígbeéràgà*, *aláfojudi* tàbí *òmùgò*.

ÌTÒSÈ ỌRÒ

	Orúkọ	Ọjọ orí	Ibùgbé	Qdún tí wọn sọ ọ	Èrọ-ibánisọrọ
1.	Olóyè Ọlátúnbòsún Ọládàpọ	80	Àkóbò, Ìbàdàn	Qdún 2017 ni wọn sàlàyé àsà ikíni Yorùbá fún wa.	08034300800
2.	Olóògbé Ògúndàré Fóyánu	-	Ògbómòşó	Inú àwo ijálá wọn tí pe àkólé rẹ ní “Ìkíni” ní ọdún 1985.	-

Ìwé Ìtókasi

- Abimbólá, W. (2006): *Àwọn Ojú Odù Méré̀rindínlógún*. Ìbàdàn: University Press Plc
- Abraham, R. C. (1958): *Dictionary of Modern Yorùbá*. London: University of London Press Ltd.
- Abimbólá, A. (2004): *Ìkòhàsí àti Ìkójúòşùn wọn Àwọn Akẹ̀kọ̀ Sẹ̀kọ̀ndirì Ọlọ̀dún Mẹ̀ta Kejì nínú Lítirẹ̀şọ Yorùbá*. Unpublished M.Ed. Project, Faculty of Education, University of Ìbàdàn.
- Abimbólá, A. (2023): “*Òrọ̀ Pọ̀ nínú Ìwé Kọ̀bọ̀*” In *Àmù Ọgbón of Egbé Akómólédè àti Àsà Yorùbá, Ìpínlẹ̀ Èkó*. Vol. 1, No: 1. 2023.
- Adé-Àjàyí, J. F. (1960): “*How Yorùbá was Reduced to Writing*” In *Odua Journal of Yorùbá, Èdó and Related Studies*. No. 8. 1960.
- Adéoyè, C. L. (2005): *Àsà Àti Ìşẹ Yorùbá*. Ìbàdàn: University Press PLC.
- Adéyemí, L. (2006): *Tiòrì Lítirẹ̀şọ Ní Èdè Yorùbá*. Ìjẹ̀bú-Òde: Shebiotimo Publications
- Ajíbóyè, O. (2020): *Writing of Quality Academic Paper*. Lagos: Masterprint Publishers.
- Ajíkòbí, D. (2002). *Màrinà Wo Niyen Mà?* Lagos: Prompt Books.
- Ajíkòbí, D. (2014): *Ìwádii: Itànşán-Ọgbón*. Lagos: The Graphics Men.
- Ajíkòbí, D. (2014). *Òwẹ̀ Lẹ̀şín Ọrọ̀*. Lagos: Azion Publications.
- Àlàbá, O. (ed.) (2005): *Lààngbàsà (Jónà Işẹ̀ Akadà ní Èdè Yorùbá) Nónbà 11*. Lagos: Typesetters. Printers. Publishers.
- Babátúndé, Ş. (ed.) (2022): *Yorùbá Gbòde Fol. 7 Nọ 3 2022*. Ọşogbo: Sumob Publishers.
- Badà, S. O. (1985): *Òwẹ̀ Yorùbá àti Ìşẹ̀dálẹ̀ Wọn*. Ìbàdàn: University Press PLC.
- Dáramólá, O. & Jéjé, A. (1975): *Àwọn Àsà Àti Ọ̀rìşà Ilẹ̀ Yorùbá*. Ìbàdàn: Oníbon-Ọ̀jé Press.
- Fátùróti, O. (2007): *Bawò Èdè. Ilé-Ifẹ̀*: Adégbìtẹ̀ Printing Press.

- Fátùróti, O. (2015): *Yorùbá N Pòwè*. Ilé-Ifè: Adégbìtè Printing Press.
- Ládélé, T. A. A. (et.al) (1986): *Àkójopò Ìwádìí Ìjìnlẹ̀ Àsà Yorùbá*. Ìbàdàn: Gavima Press Limited.
- Mustapha, O. (et.al) (2009): *Èkọ̀ Èdè Yorùbá Titun JSS Ìwé Kìn-in-ní*. Ìbàdàn: University Press PLC.
- Ngugi wa Thiongo (1986): *Decolonizing the African Mind: The Politics of Language in African Literature*. London: James Currey.
- Ògúnbohwalé, P. O. (1983): *Àsà Ìbílẹ̀ Yorùbá*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Oyèbámijí, M. (ed.) (2013): *Èkọ̀ Èdè Yorùbá Titun JSS Ìwé Kìn-in-ní*. Ìbàdàn: University Press Plc.
- Ọbáfẹmi, O. (1997): *Literature and Society on the Border of Discourse*. Inaugural Lecture, University of Ilorin, Ilorin, Nigeria.
- Ọlájubù, O. (ed.) (1978): *Ìwé Àsà Ìbílẹ̀ Yorùbá*. Ìkẹjà: Longman Nigeria Limited.
- Ọlátúnjì, O. O. (1982): *Ewì Adébáyọ̀ Fálétí Ìwé Kínní*. Ìbàdàn: Heinemann Educational Books Ltd.
- Ọpẹfẹyítímí, A. (2014): *Tìrì Àtí Ìṣowọlo-èdè*. Ilé-Ifè: Ọbáfẹmi Awólówò University Press.
- Shittu, B. A. (2023): *A Critical Analysis of Stylistic Features in Selected Music of Saheed Oṣupá*. Unpubilshed M.A. Thesis, Faculty of Arts, University of Lagos.